

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S.D.P.B.

Coll. No. 450

Title Vaidikya Bhāṣya

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 450 Subject : ^{Vedanta} ~~Purana~~ lit.

Title : Vaithya Bhāṣya

Author : — Scribe : —

Date of the work : — Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 6.6" by 4.4" Extent : 13.30 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : Incomplete.

इत्तं न दत्तानं दत्ताथैः। पुण्यनंदमुनीनां कामकला नाम विश्रुता लो
के इति। यद्यप्ययमर्थो मातृकारस्मिन् विवेचने ज्ञानशक्तिरस्मिन् विवे
चने च वक्ष्यते। तथापि रहस्यत्वादिस्तरनिष्ठा च प्रतिपद्यं न प्रपंचि
तो यथा मतिमतिमद्भिरुक्तः। अत्र श्रीशंभुरुक्तलक्षणादपायासा
पारनेन मोक्ष एव परंप्रयोजनं चोच्यते। तच्चाधिकाविषयसंबंधान
प्राप्तिपतिमुमुक्षुरधिकारी। परश्चिवो विषयः। पञ्चतयं तयं जने
प्रतिपाद्यं। तस्मिन्निपादकश्रापं ग्रंथ इति प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावः
संबंधः। अत्र वर्ण्यस्य श्रीशंभोर्लक्षणाधर्मस्य च सत्ता

उपमावाचकस्य बाहेरूपमानस्य च महोदधेरसत्त्वा नुचुत्सोपमे
 यो। तथा चालंकारसूत्रे। उपमानोपमेयोः साधर्म्येदानेदनुत्पत्तेः
 पमेति। अस्माश्च हर्षणुसनेहाद्विधत्वमिति प्राञ्चरुतिरुद्रः।
 दक्षितास्तवर्णोपमानधर्माणामुपमावाचकस्य च एकद्वित्र्यमु
 पादानैर्निज्ञानुत्सोपमापृथेति। उपमेव सर्वालंकारबीजभूताप्रका
 रवैचित्र्यरहिततस्याप्रथमं निर्देष्टुं। परमेश्वरपदस्य विशेषणत्वे
 शोकपासमाप्तपुनराश्रयोदोषो नोप्रावनीयः। तदुक्तं काव्यप्रकाशे
 समाप्तपुनराश्रयैश्चिचिन्नगुणो न दोषः। अत्र न विशेषणमात्र।

२३

दानार्थमपि नुवाकान्तरमेव क्रियत इति। उक्तार्थप्रतिचास्पहेनुतया
 वाकान्तरत्वेन प्रतीयमानत्वात्। अतएव वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिं
 गकमपि संज्ञायते। परमेश्वरस्य पदस्य वाक्यत्वेन वाङ्मयस्य हेतुत्वं
 वा अस्तीत्यध्याहारः। यतः। परमेश्वरोऽस्ति ततः शुद्धसंविन्नमार्हित
 सृणोति। श्रुताश्रुतरश्रुतिः। यएको ज्ञातवानीश तर्ह्यज्ञानी निरि
 ति। एकतिङ्वाक्यमिति शाब्दिकः। दृष्टं ते सति नवतिमुखानां सा
 मासक्रियाणां कारकमात्रे क्रियापस्यापकत्वं तच्च क्रियाविशेषनि
 र्वसमिसलंपल्लवेन। पदाहनाकारः। अस्ति नवतिपरः प्रथम

पुरुषोचप्रपुत्रमानोस्तीति। तथा चानयोपमया रोधो जलतरंगा
 हितादृशसंघातवाचो जलविधिः परशिवः स्वसंविज्ञलं तरंगादि
 परादिशक्तिसंघातइतिलभते। यद्यप्यत्रालंकारेषु प्रमाणालंका
 रणवप्रचुरस्तदिचारस्तथानोपयोगस्तथापि यथास्वमुन्नयि
 ष्यते। १-अथ द्वाभ्यां सप्ततादृशदुरवगाहवस्तुत्तिप्रवृत्तिदोषं
 यथाश्रुतादयास्तोनुप्रवृत्तानेति नेतीत्येवोपरतास्तदनुमदव
 धिचापरेकवयस्तथाहमपीति परिहरति॥ श्रीशंभोते महिम्नः सु
 तिपथचलिताः सांगवेदाः सशास्त्राः सिद्धांताः सांगविद्याः सचकि

१४

तगतयो नैव पश्यंति पारां साद्यंतास्तामनंतं परमशिवगुरुंतक
 थं वत्सपे पुस्तमास्यज्ञानुमागदहमपि मवतस्तोमिकिंचिच्चरित्रं।
 ॥ श्रीश्रीवैशंभुवीर्यातः। सबुद्धिस्तु सोदितार्थगोचरीकरणरू
 पंसां मुख्यामर्थनं सचयति। श्रीशंभो महिसनंदस्वरूपिते तव म
 हिमो नृत्तः। तथा च छंदोगोपनिषत्। यन्न नाम सत्प्रतिनाम चूणो
 तिनमदिज्ञानाति स नृमापो वै नृमा तदमृतमथ यदमृतं तन्न स
 भगवः। कस्मिन् प्रतिष्ठितइति स महिम्नीति। तस्य स्मृतेः पंथा इ
 ति पथः। रुक्मरघूः पथामान होइति समासांतः। तत्र चलिताः प्र

वृताः।नेतिनेतीसेकोपरताननुमाकमेनास्तुवन्निसर्थः।तदुक्तंमहा
 कविनिः।महिमानंयदुक्तीसतवसंक्रियतेवचः।अमेणतदृशत्ता।
 वानगुणानामिमन्त्रयेति।नरिताइतिपाठेनुणिअंतवमनिप्रेतम
 र्थस्तुस्वार्थोवाभरणीरुताइतिवेतिनानाप्रमितिहेनुत्वाइदमा
 गीः।अतएवशतपथारिसंज्ञाइसर्थः।अंगैःसहिताःसांगाःशिखा।
 कलोयाकरणं।छंदोओतिनिर्हृक्तमइतिनिघंटुः।वेदाःरूपजुः
 सामार्थ्यवर्णि।सशास्त्रःसिद्धांतामेति।शासनाछंसनाछास्त्राणिइ
 र्शनानि।तदुक्तंपारासरपुणो।शासनाछंसनाचैवशास्त्रमिसुच्य

२५

तेबुधैरिति।तामुक्तानिमुनिनैवसुंदरीमहिम्नस्तुतौतत्तदृशनरियश।
 क्तिरपिचलंब्रसकर्मेश्वरः।कर्त्तार्हपुरुषोहरिश्चसविताबुधःशिव।
 स्तुगुरुरिति।तैःसहिताःसिद्धांताःशैवपाश्र्वपतगाणपसवैष्णवसौंदर्यो
 यः।अत्रैववहति।शंभोसैद्धांतिकायेस्वमतिविभवतोखर्वगर्वाःप्रमा
 लोभमांसंतेनवंतमिति।सिद्धांतःशान्तोयःशिवगुरुवदनाद्योर्बी
 जागमोक्तइतिचा।तेचविभूतियोगेवहंतो।आत्मीयकीर्त्तनीवात्ताहं
 उनीतिश्चशाश्वती।विद्याद्यिताश्चतस्त्रस्तुधर्मसंस्थितिहेतवइतिचामा
 श्रकायनाटकायानाख्यायिकादयोभरतादिप्रणीताअंगविद्याश्च

कारुण्यमनावेति। तदुक्तं महाकविनि। बहुधाप्यागमैर्निजाः पंथानः
 सिद्धिहेतवः। तमेव निपतं सो घाताक्रवीपाश्वावेति। एतेन मनमवे
 न संकीर्णप्रलापाच्छ्रुतिविप्रतिपत्तौ दर्शनानितद्विप्रतिपत्तौ सिद्धांतने
 संप्रहमने हाइति। स्तोत्रं प्रवृत्ता अपि सच कितगतयः सनया इत्यर्थः। तथा च श्रु
 तिः। यतो वाचो निवर्तते अप्राप्य मनसा महति। पारंपरतीरं नैव परं प्रति
 पारदर्शने न हि विरतिः साधनं चैते विरताः सुवर्ति च। परतीरादर्शने हे
 तुमाह। साद्यं ता इति। यद्यपि श्रुतीनां नित्यं। तथापि कालपर्यायेणानु
 पूर्वा विज्ञवः संभवतीति साद्यंतत्वं। वस्तुतस्तु। यस्मिन्निश्चयसितं वेदायो

संप्रहमने
 हाइ

२६

वेदेभ्योऽखिलं जगदिसिन्धु कुरीतानिश्चयसिता हे विग्रहवत एव संन
 वादनिसत्वं। तथा च वाजसनेपि श्रुतिं। अस्मिन् तस्य महतो निश्चयसि
 तमेतद्यद्वेदे पञ्चवेदसामवेद इति मंत्रश्च। तस्माद्यज्ञा सर्वकृतः
 क्रुचः सामानि जग्मिरे इति। महानारते राजधर्मे। अष्टादशानामेते
 सांविद्यानां निश्चयसिता। आदिकर्ता शिवः साक्षाच्छूलपाणिरिति श्रु
 तिः। भूयः सनगवात्र ध्यात्वा चिरं शूलवरायूधः। अस्मज्जसर्वज्ञा
 णि महर्षिर्बो महेश्वरः। इत्येतां शंकरप्रोक्ताः विद्याः शार्धसंयुता इ
 तादि। एवमन्वयः। हे परमशिव। उक्तुष्टामासर्वा निप्राप संविदिम

॥ शक्तिर्यस्यैवंविधशिवमुक्तिरूपः। नशकांतावितिधातोर्त्यस्येनार्श
 हेराकृतिगणत्वाद्वाशिवः कल्याणकरो गुणानिकरोऽस्तीति शिवः। त
 दुक्तं शिवपुराणे। तस्मात्सहस्रपाशक्या रूढिपरंप्रतिपेति शिवं। तेषां शाश्व
 तीकी सिद्धिर्न तरेषामिति श्रुतिः। धामेदनादिनिधनमानं दारिगुणाय
 यमिति श्रुतिरपि। अपि वा यश्चां डालः शिव इति वाचं वदेत्तेन सह सं
 वसेत्तेन सह भुंजीतेति। ब्रह्मपुराणेऽपि। यद्यहं नाम गिरेरितं नृणा
 मिति। विद्यामुश्रुतिरुत्कृष्टा रुद्रैकादशनीश्रुतौ। तत्र पंचाक्षरी तं
 शिव इत्यक्षरद्वयमिमादि श्रुतिपुराणा गमस्तु ते सार्थः। यतस्ते साद्यं

२९

ताः तत्ततो नंतं देशकालाकारैरना कलितं। तदुक्तं उत्तरचतुःशसां देश
 कालानवच्छिन्नं तदुर्ध्वं परमं महत्॥ मुनिः कलंचासकलं नीरूपं निर्वि
 कल्पकं। तत्वाती तं वगरो हे वा अ नो ती त गो चरमिति। गुरुं। प्रकाशवपु
 षा गुरुः शिवो यप्रसीदति पदार्थमस्तके इत्यमृतानंदमुनिप्रवरोक्तरी
 सासकलपदार्थशिरसि द्योतमानं। अत्र ते तरि यश्रुतिः। ईशानः सर्व
 विद्यानामिति। श्रुतं तं च। कविं कवीनामिति। वक्ष्यते एवोपरि सर्वत्र
 गुरुशिवयोरेकं। त्वं कथं वर्णयेयुः। सुवीरशानकथमपीत्यर्थः। अथ
 प्रकृतान्वयः। यतः श्रुसाहयोपि परंपारं न पश्यंति स्तुवंति च। तस्मात्

तेहमपिप्रज्ञापतेप्रज्ञाप्रकृतोद्योबोधस्तदनुसाराद्यथामतिविस्तर
 मित्यर्थः। तथाचकौषितकीःश्रुतिः। प्राणोस्मिप्रज्ञात्मेतिश्वेताश्वतरी।
 याअपि। प्रज्ञाचतस्रास्मृतापुराणीतिकोऽर्थः। नहिप्रज्ञापेताधाःकिं
 चनप्रज्ञापयेदित्यादिश्रुतिरीसानसामान्यबुधबुधिसहकृतोहंकिंनुप्र
 ज्ञात्प्रज्ञासत्तनुनवमहकृतस्योपियंजितोभवति। यथाप्रज्ञाहिसं
 नवाइतिश्रुतेः। तेचरित्रंविश्वाहंतापरिणामलक्षणंकिंचित्तत्वेनेन।
 स्तोमिसुतियापारविषयं करोषि। अत्रहेतोर्वकार्यत्वात्कायलिंगम
 लंकारः। तदुक्तं कायप्रकाशे। हेतोर्वकिपस्यत्वेकायलिंगमुदीरित

१८

मिति। नकथमपीतिगम्याप्रकृतप्रज्ञासापितृहंस्रगंधरांतर्पजनदयाव
 धि। तत्त्वज्ञानंनु। अत्रैयंनान्रयेणात्रिमुनियतियतास्रगंधराकीर्तितेय
 मिति॥२॥ ननुतत्त्वकल्पनियतिनियतस्वस्वमापारनियताःश्रुसादय
 स्तावसर्वत्रेतांनामतवनुनिःप्रयोजनाप्रवृत्तिरिसांकाह। कानंतात्मा
 प्रकाशस्तवपरमहिमापारपीयूषसिंधुस्त्वद्रक्तामोदमग्नाःकचकपि
 मधूपाव्रसविष्णुप्रमुखाः। श्रीशंभोमोहजृंभेजनयतिपरमस्वात्मव।
 तांकिमेतच्चित्रंतद्वन्मयापिस्वमतिविभवतस्त्यसेत्वेनरोषः॥३॥ हे
 श्रीशंभो। अनंतःपूर्वकिरीसापरिच्छेदः। आत्मनःस्वस्यप्रकाशोनिःप्रप

चावस्थितिर्ममतथोक्तस्तवपरः सर्वोक्तृत्वात्। तथा च श्रुतिर्वाहो
 गानां। अथ मदितः परदिबोजोतिर्हृष्यते इति। महिमा महत्त्वं निरुक्तं
 हृणं स एव अपारः उक्तरीत्या। वाङ्मनोतीतः। पीयूषस्यामृतस्य सिंधुः सा
 गरः। तथा च कौपितकिज्वाललो। प्रलोप्तिप्रज्ञात्मा तं मामा पुरं नृतमु
 पास्वेति। आनंदो जरो मृत इति। नास्य च केन कर्मणा लोको मीयते न मा
 नृवत्वेन पितृवत्वेन चेति। सकृत्तव न क्लेशेन स्यामोदः। तदुक्तं कर्म
 रालो। रुष्यद्वेषा यनः साहादिष्टपुरे वन संशयः। कोमस्तु तल्लो रुद्रं न
 वेत्ति परमेश्वरं। नार्जुनेन समः शंभो न क्त्वा नृलो न विष्यति। सुक्ता स स

२९

वती सुनुं। रुद्रं वा देवकी सुतमिति। आसमंता न्मोदयति सर्वान्। तत्र प्र
 णा न्करो सति निर्दारी स र्थः। आमोदः सोति निर्दारी तिकोशः। तदुक्तं सा
 वेन। हार्दंति प्रथम मुद्रिताया तमः संश्रितानां सखो द्विक्ता तदनुचर
 जः कर्मयोगक्रमेण। सात्वमस्ता प्रथमति तरां सत्वमेव प्रसन्नानि च
 णापप्रेजति शमिनां तेर्कजं क्लिप्तं चेति॥ तथा च तदामोदे मग्नाः प्री
 तपारदमूषकवत्॥ सर्वांगीणी तद्रसावगाहं यरा इति पावत्॥ अ
 तएव कवयो मधुपा इव। कुड्मश्रे इति धातोर्मुसन्नाः कवयः नमरव
 दामोदमन्नाय किंचित्सलपनपराः। नामोदितमभिप्रयंति न च तदभा

नमुंचंतिमध्येवज्रत्पकाः। तदुक्तमसौक्तिं ग्राह्यमसितामहचरणैः।
 ब्रजतिनसौरनलोनाज्रजतिनवदनंविमो गतायाः। निश्वासावधिमधु
 करपटलीतटलीलयानटतीति। अतएवमधुपपटमर्थतरमपिअंज
 यति। तेचब्रह्मविष्णुप्रमुखः। क। तदुक्तंशिवपुराणे। अप्राकृतवपुः
 श्रीमान्महत्सुलक्षणवर्जितः। इत्यादिनाहरिश्चाहंचरुद्रश्चतथाये
 चसुरासुराः। तपोनिरुद्यैरद्यापितस्पृहर्निकांक्षिण इति। २०
 वाक्यं। तत्रैवायस्मात्सर्वमिदं ब्रह्मविष्णुरुद्रैर्द्रष्टव्यं। सहस्रतो
 द्रियैः सर्वे प्रथमं संप्रसूयते। इति। पात्रेपि। कोदेव परमोऽस्मात्मा

कथंवागधत्तेहिमः। आराधितेफलंकिंसादितिप्रश्नेमुनीम्वति। इममेवपु
 राणपृष्टंश्रुष्टवान्विष्णुमयं। सनत्कुमारोऽनगवान्इत्यादिप्रस्तुतः।
 मुनेस्तस्यवचः। श्रुत्वाविष्णुसर्वविहंवरः। पडुवाचेसुपक्रमविष्णुवचसे
 वारकएवशिवायान्निदिधचवकुक्ष्यकृतः। वेदेषुचपुराणेषुसंगोपां
 गेषुगीयतेइति। ब्रह्मांडपुराणेपि। पुराणितामहं देवंपृष्टेमहर्षयः। प्रोचु
 प्रणाम्यदेवैर्न किमेकं तवमयं। इति। प्रश्नेनोपक्रमः। समाययामहेश
 स्पमोहितोकीलोकसंनवः। अविज्ञायपरं जावंस्वात्मानं प्राहवर्षिणमिति
 ब्रह्मणेहंकारमुक्तातदसहमानस्ययज्ञात्मनो नारायणस्यतंप्रतिस्वप

२ नावाभिमानमवतार्य एवं विवदतो मोहासरस्परजपेचिणोः। आजगुस्तत्र
 तौ देवौ वेदश्चत्वार एव हि। अन्वीक्ष्य देवं ब्रह्माणं यज्ञात्मानं समूचीरे। तत्र रुग्
 वेदः। यस्यां तस्मानि नूतानि यस्मात्सर्वं प्रवर्तते। यदाहुः परमं तत्वं स देवः स्या
 न्महेश्वरः। यजुर्वेदः। यो यज्ञै रविलैरी शो योगेन च सममर्च्यते। यमादुरी।
 श्वरं देवं स एव स्यात्सिना कधक्। इति। सामवेदः। येनेदं ब्राह्मते चक्रं यदा।
 काशांतरं महता योगिभिर्वर्धते तत्वं महादेवः स ईश्वरः। अथ वेदः। यं प्र
 पश्यंति देवेशं यतं तोयतयः परं। महेशं पुरुषं रुद्रं स देवो भगवान्भवद्
 ति। एवं स भगवान्ब्रह्मा वेदानामीरितं श्रुत्वा विहस्य भैविश्यात्मा य

२२

ब्रह्मासीद्विमोहित इति। उत्तरत्र तत्र प्रणवेनैव स्वयं ज्योतिष्प्राप्तिपाद
 नात्। तथा चेदं महत् द्विषममिति नावः। उक्तमर्थमर्थान्तिरेण सौमर्ष्य
 ति। मोहेति। मुहं वैचिसेधातो करणमुत्पत्त्या। जिबुसन्नस्य मोहस्य मि
 श्राज्ञानलक्षणस्याविद्यारूपसंज्ञे। ज्ञं नरां ज्ञे ज्ञे तः। ज्ञं न सुनिष्ठ
 ज्ञं न मिति कोशः। विकाश इति यावत्। तथा च मोहप्रसरे परमतिश
 येनाऽस्वात्मवशां स्वः आत्मा विद्यते ज्ञेयत्वेन येषां ते स्वात्मवतः। तथा च
 वाजसनेयिष्मतिः। तस्मैव स्यात्पदविहं विदित्वानलिप्यते कर्मणा पापके
 नेति। तेषां नावस्तत्रास्मान्नवति। तां। अनात्मज्ञत्वमित्यर्थः। ज्ञानमतिप्र।

टेकेयतिसतिकिमेतच्चित्रं। किमिदमद्भुतं। अनात्मज्ञानेदबुधिप्रधानास्तु
 सादौप्रवर्ततेन एवनाश्रयमिसर्पः। आदिसपुराणेषु। नयस्यदेवानपि
 तामहोवानेज्ञानचाप्रिवरुणो नमृत्क। प्रनावमद्यापिविदंतिरुद्रं तमादि
 देवंपुरुषोददृशेति। पुष्पचंद्रताचामी अपि। तवैश्वर्यं यत्राद्यैः उपरि।
 विरंचो हरिधरः। परिच्छेत्तुं पातावनलसं मनलसं धवपुष इति। तदु।
 क्तं सांवेन। त्वांस्तोष्मिस्तुतिनिरिति मेयस्तु नेदप्रहोयं सवैवाविद्यात २२
 हपिमुतं तद्युदासायपुक्तः। स्तोमेवाहं निविधमुदितं स्तूलस्तुत्संपरं
 वाविद्योपायः परइति बुद्धे गत्यते सत्वविद्येति। योगवासिष्ठेपि। मलं

लेनापहरिष्कृतिज्ञो रजकोयथेति। अनात्मवतामेवाविद्यापरिहारार्थंस्तुसा
 दौप्रवृत्तिरिति नावः। तद्वत्। तेननुसंक्रियाचेतिवतिः। यथातेसाकलेनलो
 नुमशक्ता अपि स्वात्मज्ञापस्तुवंति। तथा मयापि। स्वमतिविनवतइति।
 स्वमतिर्मननात्मिका बुद्धिस्तद्विनवतः। अपादानेपंचमि। जनिः कर्तुः प्ररु
 तिरिति स्तुत्रेजननां जनिं। केतस्याः कर्तृहेतुरितिव्याख्या अंगादंगा संन
 वसीति ध्यातं तरयो गेपीति नाप्यरुद्विष्टेहेतुत्वेनापादानसंज्ञा। अपादाने
 चादीयरुहोरिति युसक्तिः। यथा मतिविस्तरं स्तुपसे। स्तुतिगोचरः क्रिय
 सेइति न दोषः। तथा ममापि तवस्तुतिप्रवृत्तौ न दोषस्तर्थाः। अत्र पूर्वार्धे

विषममलंकारः। तदुक्तमप्यहीदितैः। विषमवर्ण्यतेयत्रघटनानुरूप
योरिति। मध्येयंतिरमासः। सामानेनविशेषसमर्थनरूपः। तदुक्तं॥ न।
क्तिरर्थंतिरमासः। सामानविशेषयोरिति। प्रांतेकायलिङ्गं। कायलिं
गमेवार्थंतिरमासइत्यतः। तदेवंनयाणमलंकाराणांति। ततंडुलव
स्यकप्रतीयमानत्वात्संस्पृष्टः। कथंवर्णयेयुरित्यत्रनकथमपीत्यप्रस्तु
तार्थत्वानाहुष्याप्रस्तुतप्रशंसापि। तच्चक्षुषं वक्षते॥ ३॥ अथहोषपरि
हारव्याजेनप्रमाणंतरसापेक्षं वस्तुनिर्णयसंप्रतिगुरुतः। शास्त्रतोनु
भवेनचनिर्णयितंप्रमाणंतरनिरपेक्षमुपोद्घातनयेनप्रपंचयति॥ श्री

मन्त्रिदृश्यभावैरहमहमिदमिहमात्मज्ञं नाधिहृतेर्नानास्त्वैः पदार्थैरनव
विधिभवेणमुद्देहीप्यमानः॥सर्वातीतःस्वमेकःशिवगुरुचरणसप्रका
शाग्निशंभोनामःस्तूतःपरोस्तीसहमिहैरुणत्वां सभावादेवेमि॥हेशिवगुरु
चरणसप्रकाशाग्निशंभोइति॥शिवउक्तनिर्वचनसएवगुरुः॥गृणतेतत्त्व
मात्मीयमात्मीरुसजगन्नयं॥नुपायोपेयरुपायशिवायगुरवेनमद्भुतिअनि
पुक्करीत्यातस्यशिवरूपत्वात्॥तदुक्तंस्वच्छंदसंग्रहे॥शिवादिविग्रहास्तूष्णीं
सर्वकारणकारणावाधनिरूपं परंस्वहृंश्वहंसकलतेजसां॥वायूपम
मृतंतत्त्वमुन्मनाशक्तिकेवलं॥अमक्तंयत्करूपेणानिःकलंश्रमकारणं

परानंदस्वरूपं तत्त्वच्छंदादिप्रनेदतः। अनुष्टुप् छंदसां बद्धा प्राह स्वच्छंदे
 रवः। तदिमं श्रुत्वा पंचेन प्रोवाचानां प्रितेश्वरः। तत्सर्वं शंसती तेशे कथितं
 बहुविस्तरं। तदेतत्सरूपेण सदा येन शिवेन नु। पंचसिंहासनस्तेन पंच
 मंत्रशरीरिणा। कालिकादिषु सिद्धांतपूर्णद्युत्थितमागमं। साधनं पुरुषा
 र्थस्य कौलिकं चाति कौलिकं। असंख्यमप्रमेयं च शिवेन कथितं पुरा। तद्वा
 नमीश्वरे दत्ते मीश्वरेण शिवेच्छया। विद्यायामादितो दत्तं विश्वेशाय च तत्
 प्या। विश्वेश्वरेण दत्तं तद्वा नं नियमिकं क्रमात्। दत्तं रुद्रेण एतच्च गुण त
 त्वेश्वराय च। श्रीकंठे मीश्वरेणैव दत्तं तेन ततः परं। श्रीकंठेन प्रधानादि

२४

शरुद्रात्मने क्रमात्। हीह पितृविधानेन दत्तं तद्वा नं विकोटी हिमिता
 विधानेन श्रीकंठेन मयापि च। दत्तं श्रीदक्षिणे सर्वसर्वकार्यसाधन
 मिति। सीसाष्टिरीसाक्रम्य शिवमारमगुणैर्विश्रांतत्वात्। सकृत्तिक
 मेण च गुरुमारमशिवविश्रांतत्वात् तस्मिन् शिवरूपत्वमिति भावः। तस्मिन्
 रणापदत्रयमिदं। तथा च श्रुतिः। त्रिपादूर्ध्वं देसुरुष इति। तदुक्तं
 ममृतानंदयोगिप्रवरैः। स्वप्रकाशशिवमूर्तिरेविका तदिमं श्रुतेनुरेकि
 कावयोः। सामरस्यवपुरिष्यते परापाडका परशिवकालनो गुरोरिति। नक्तं
 च। मुनिना सुंदरीमहिम्नस्तुतौ। आद्यैरग्निरंवीडुविं वनिलयैरं वनिलं

गात्मनिर्मिश्रारक्तसितप्रभैरनुपमैर्युग्मसद्वैस्तेस्त्रिजिरिति। वक्ष्यति
 चात्रत्रिचरणविमलज्ञानपूजाप्रसन्नेति। चरणश्रुतिरपि तत्र व्याख्या
 स्पते। तथाच पूर्वस्त्रिचितं विंदुत्रयमेव श्रीनाथपाडुकाविभागइति
 रहस्यं। एतेनात्रचरणद्विहीनाक्रमेणैवोद्धृष्टमप्रवेशइत्यपि स्त्र
 चितं स्यात्। अस्ति न विषयति चोपरि। तदुक्तं कुलार्णवे। चरितार्थविका
 सश्चरणादपि पार्वतीनरनारीस्वरूपत्वाच्चरणः कथितः त्रिये। पा
 लनादुरितच्छेदात्कामितार्थप्रवर्धनात्। पाडुकेतिसमाख्याताम
 मतत्वं तव प्रिये इति। तएवः स्वः आत्मीय प्रकाशः। स्वनुनिष्ठास्त्रिय

२५

इतिकोशः। तथाच मुंडोपनिषदि। न तत्र सूर्यानातिन चंद्र तारकं नेमा
 विद्युतो नांतिकुतो यमग्निः। तमेव नांतमनुजाति सर्वतस्मात्सर्वमि
 दं विजाति इति। सूर्यादीनामाज्ञा सक तया श्रूयमाणं तदस्तु चैतमं। त
 दाद्यन्निना वकस्य महतस्तेजो तरसा प्रसिद्धत्वात्। किंच। तमेव नांत
 मन्वितिसर्वस्मात्कृतः। पुरो जासमान त्वमपि चैतमधर्मः। तस्मा
 सेति प्रकाशप्रकाशरूपसर्वजगत्ता सकलं चैतमधर्म एव। तदुक्तं
 स्वप्रकाशवपुषा गुरुः शिवो यः प्रसीदति पदार्थमस्तके इति। तदेवं
 प्रथमं श्लोके उपमानप्रमाणेन तदुद्धृमेतावदवधि शब्दप्रमाणेन

अथानुमानेनापि साधते। विश्वमिदं द्रष्टुमापेक्षप्रतीतिकं। दृश्यत्वात्
 यद्यदृश्यं तत्र द्रष्टुमापेक्षप्रतीतिकं। यथा घटः। यद्यद्रष्टुमापेक्षं न भ
 वति तत्र दृश्यमपि न भवति यथा शराणां मिसन्वयमतिरेकसि।
 हेतवानुमानप्रमाणेन प्रकारादस्यर्थः। अथैमां प्रमाणानामपि चिदृ
 तुप्रवेष्टेनैव प्रमाणत्वात् न तत्रावसाधयितुमिति प्रमाणंतरसा
 पेक्षतामसहमानस्तामपि स्वपदेन निराकरोति। स्वप्रकाशेति। त
 सहत्रयमेव। स एकधा भवति विधा चक्रे त्रिधा चेति। आयर्वणश्च
 तिरीसा स एकधा भवति त्रिधा भवति। पंचधा सप्तधा नवधा चैव पुन

२६

श्रेकादशः स्मृतः। शतं च दशचैकसहस्राणि च विंशतिरिति चंदोग
 श्च सुक्लीत्यौ कस्यैव स्वः प्रकारः प्रतीतिर्यस्येति। प्रमाणंतरनिरपे
 क्षप्रतीतिक इत्यर्थः। अत्रानिपुक्तं। अथ आत्मैकतानां मतिरेकात्रसा
 क्षिणी। किं प्रमाणैव चोनिश्च स्वप्रकाशे चिरात्मनि न हि वैकर्तनं ज्ञोति
 हीये लोकमपेक्षते इति। अग्निश्चासौ शंभुश्चैव मिशंभुः स चासावा
 मिशंभुश्चेति पूर्वणसंबंधे संबुद्धिसंबंधः। अत्र कौयुमीश्रुतिः। आ
 त्मानं वैश्वानरमुपासीत इति। अतस्तं च। अग्निर्वैरुद्र इति। अग्निं पुरात
 नपि सोरचित इति। रुद्रो वा एष यदग्निस्तस्यैते नवो— शशिवामेति

आबोराज्ञानमध्वरं स्मरुमिति। वायुसंहितामहाभारतादिष्वपि। कि
 मेतिरमरैरमैः इति तैरध्वरे फलं। राजा चैव ध्वरं स्यात्पुनरुद्रः प्रत्य
 तेवमा। वेदस्तस्य देवस्य वेदज्ञात्वा स एव विदुः। वीरा चामाशिवा चामा
 ते चैवं शतधा पुनरिति श्रुतं नरं च। रुद्रो वा एष परमि रिति। रुद्रस्त्वा
 मनि रधाती हरुद्रमग्निमिति। तामेकं शरणमुपैमिरुद्रमग्निमिति
 कौर्मैपि। वरं सग्निं महादेवं तया देवं महेश्वरं। एकाक्षरं अंबकं च विश्व
 रूपं महेश्वरमिति। अंगस्य ध्वं गच्छ सग्निः। चिद्रगनचंद्रिकायां। दृक्कि
 यात्मशशिना नुमध्यगः। खेचरे सनतदृष्टधामपः। यशस्व्यश्चिखरं प

२९

रं न नस्तत्र दर्शयि शिवं स्वमंबिके इति। खेचरी प्रभृति यच्च नुष्टयं सारा
 मंबतवतद्विर्वपुः। यद्यप्यप्यविना गद्यस्मरं तन्निरंशमवहिनं वाक्य
 इमिति च। मुनिनाप्युक्तमर्चनं त्रिश्रुतिकायां। सोमस्य र्दृढं नैधनो घृता
 स्मीतचित्तज्वलननासनासुरा। दुर्निरीक्ष्य गतिरुर्ध्वं चेतसा यत्र जातिः
 न किमेतद्वर्चनमिति। सामासतः श्रुतयोपपत्तिमेव सर्वं वैदेवानां मुख्य
 त्वेन गृह्यंति। अग्निर्मुखं देवतानामिति। अग्निरेव प्रथमो देवतानामि
 ति। अग्निरेव प्रथमो देवतानामिति। अग्निं सर्वदेवता इति। राजानो ए
 तौ देवतानां पदस्त्रीषोमो इत्यादि। यथाग्निर्देवतानां स्यात्तद्वत्तु सुमा

करः।दिपहं ब्राह्मणः श्रेष्ठ इत्यादयस्मृतयोपि।कृताज्ञानपुरोगमाद्गुरो
 रोषुच।अभिर्वैद्वतेतिजैमिनिस्त्रयमपि।अभिमुखीकृतसोक्तस्वप्रका
 शत्ववस्थापकं हेतुगर्नविशेषयति॥श्रीमद्विरिसादिना।श्रीकृतनस
 णासर्वाभिप्रायसंविदशेषाधारप्रथातद्वज्जित एवदृश्यजावैःदृश्यसाक्षा
 कर्तुंशकःजावःस्वजावोयेषांतेद्योक्तैःपाद्यस्वजावैरिसर्गः।जावःसत्तास
 जावाभिप्रायचेष्टात्मजन्मसितिकोशः।तत्रहेतुगर्नविशेषणं।अहमहमि
 सादिनिसावीसयोरितिद्वैतमहंकारस्यगुणत्वेनुप्रकारवचनेचेति।इ
 तिप्रकारेणोसर्गः।तथाचश्रुतिर्वाजसनेमिनो।सोनुवीक्ष्यतामहात्मनो

२९

पश्यन्तोहमस्मीत्येवाहरन्तौहं नामानवत्तस्मादप्येतस्मिन्त्रितोहमय
 मितेवाग्रनुक्ताथासन्नामप्रवृत्तेयदस्यनवतीति।इहमितिचाध्यसंमम
 स्वविषयः।तदुक्तं तत्रैवा।सनेवरेमेतस्मादेकाकीनरमतेसद्विषयैर्बुद्धि
 ति।योगवासिष्ठेपि।अहंकारेणं कुरोत्तन्मदृशाणामज्ञयात्मनां।ममेहमि
 तिविस्तीर्णास्मत्प्राणावायसक्त्या इति।अथवाहमहमितियोगवासि
 ष्ठे।कौण्डिनसमात्मिकावहंकारवितरस्यास्मदादिगोचरत्वात्।तदुक्तं त
 त्रैवा।अहं सर्वमिदं विश्वं परमात्माहमयय इत्येकः सर्वस्माद्यतिरिक्तो
 हंवाजाग्रतकल्पित इति द्वितीयः।पाणिपादादिमात्रोहमयमित्येष

निश्चय इति तृतीयः । तत्र प्रथमो धावहंकारावंगीकृत्यात्मलौकिको ।
 तीयाहं कृतिस्मात्तलौकिकी दुःखदापि नाति । वक्ष्यति चात्र मुनिः । देहाहं
 कारणं तदकृतिः । आत्मज्ञं नाधिरुहैरिति । तथा चाहमहमिदमिति
 यात्मनो । न रुक्तलक्षणास्मोक्तलक्षणाज्ञं नास्फुरन्नामर्वाभिप्रायसंवि
 त् । तदुक्तमुत्तरं चतुःशसां । यदासा परमाशक्तिः स्वेच्छया विवृणुषिणी ।
 स्फुरन्नामात्मनः परंपेदिसादिना । तामधिरुहैः तत्र नातिरिचर्यः । अत्र प्र
 माणां देशकालपरार्थात्मयद्यदसुयथा यथा । तत्तद्रूपेण या नातितांवं
 देसंविहंकलामिति । अतएव नाना रूपैः । तथा कोऽप्युमीश्रुतिः । तदेह

२५

तव द्रुत्वां प्रजायेयेति । तत्रेजो मृजतेति । तैत्तिरीयश्रुतावपि । तस्मादाए
 तस्मादाकाशः संभूतः आकाशाद्वायुर्वयोरग्निः अग्नेरापः अत्रः पृथि
 वी पृथिव्या र्जपथयः र्जपथो अन्नं अन्नासुहृषेति । अत्र यद्यपि प्रोक्तः ।
 श्रुतिषु सामान्यतः कारणपरतैव प्रतीयते तथापि अयाम्पुरुषस्य च
 त्वारिचानानि नवंति । तानिः रुदयं कंठमूर्द्धा च तत्र चतुष्पादं ब्रह्म विनाति
 जागरिते ब्रह्मास्वप्ने विष्णुः सुषुप्तौ रुद्रनुरीयमक्षरं तच्चारिसे विष्णुश्रेष्ठ
 रश्चेति त्रिमोपि परमक्षरं प्रतिपादितमिति ब्रह्मोपनिषदि । पुनस्तत्रैव ।
 न तत्र देवा रुषयः पितर इन्द्रा तद्गतीश्वरत्वा एको देवः सर्वं नृतेषु गृह्ण

संतर्पामि त्वं। तापनीयेपि। अकारं ब्राह्मणं नात्रौ। नकारं विष्णु। रुद्रयो। म
कारं रुद्रं च मध्ये तदुत्तरमोकारं सर्वेश्वरं द्वादशं तदिति परतत्त्वात्मकत्वं
मंत्रेणोपनिषदि च। तमो वा इदमेकमोमेति प्रस्तुतं तस्य प्रोक्ता। अग्रास्तन
वो ब्रह्मा रुद्रो विष्णुरित्यत्र तमसः सत्त्वो सति रपि नागवतेपि। स्थितादयो
हरिविंशतिरुदरेति संज्ञा इति। ब्रह्म विष्णु शिवा ब्रह्म त्र्यध्याना ब्रह्म शक्ये
सादिवचनैस्फरीयं दर्शितं। तस्य चोमा सहितं नृकलक्ष्णं वपुश्च नृमास
ह्यं परमेश्वरं प्रभुं। कृतं संपरं ब्रह्म सादिकैवोपनिषदादि मंत्रेभ्यः
प्रतिपन्नमिति जगत्कारणत्वेऽप्यद्वैतवादेति सिद्धं। मुनिस्तु सोऽपपत्ति